

Annie Declerck

In memoriam Joseph Chaikin (1935-2003)

Joseph Chaikin Foto David Hughes

*'Open was the right name for his theatre.
We see more now, and the light is his.'*

Met bovenstaande woorden huldigde Judith Malina in *The Village Voice* Joe Chaikin, acteur, regisseur, auteur en oprichter van het New-Yorkse Open Theater. Hij stierf in zijn slaap, op 22 juni. Chaikin was zijn hele leven lang een hartpatiënt wiens overlevingskansen minimaal werden geacht. Elke nieuwe dag was voor hem een mirakel. Zijn ziekte lag aan de basis van zijn roeping: toen hij 10 jaar was, speelde hij theater in een kindershospitaal voor. De dood was nooit ver.

Een maand eerder, op 9 mei, overleed Jack Gelber, auteur van *The Connection*. Edward

Albee bestempelde deze voorstelling als *'one of the most exciting things I ever saw, or any of us ever saw.'* De vorm van *The Connection* is ontleend aan de jazz: er wordt om beurten geïmproviseerd op een thema. In een kamer wachten junkies op de komst van een dealer die hen heroïne moet bezorgen. De situatie wordt gefilmd en besproken. Een producer en een schrijver geven aanduidingen. Een live jazzcombo, geleid door altsaxofonist Jackie McLean, reageert op de situaties. De structuur is slordig en geeft een gevoel van improvisatie. Tekst, vorm en schrijftuur zijn werkelijk baanbrekend voor die tijd. In dit stuk debuteert Joseph Chaikin in 1959 als acteur bij The Living Theater.

De relatie met Julian Beck en Judith Malina van The Living Theater zou erg belangrijk en verrijkend blijken voor Chaikin. Hun politiek en sociaal engagement opent zijn ogen voor het onrecht in de wereld. Ook hun belangstelling voor Brecht werkt aanstekelijk. 'Brecht zou een perfect lid van The Living Theater geweest zijn,' beweert Chaikin ooit, 'want hij wilde weten hoe we leven.'

De rol van heroïneverslaafde in *The Connection* begint na enige tijd behoorlijk op Chaikins gemoed te werken. Hij verlaat de groep en keert later weer terug als Galy Gay in Brechts *Man is Man*, een vertolking die hem zijn eerste Obie Award oplevert.

Chaikins sociale betrokkenheid groeit met het vertolken van deze rol. Hij begint rechtstreeks naar het publiek toe te spelen en trekt in zijn bedenkingen over acteren het psychologisch theater en de Strasbergmethode in twijfel: theater mag geen individuele introspectie zijn, maar is een ontmoeting tussen acteur en publiek.

Als volgende stap wil Chaikin binnen The Living Theater een laboratorium oprichten, maar voor dit plan vindt hij alleen gehoor bij Malina. De rest van de groep beschouwt het theater als een middel om te denken en te leven en heeft tijd noch interesse voor zulke oefeningen. Maar op termijn zou Chaikin het werk van The Living Theater wel degelijk gaan beïnvloeden. Zijn oefeningen worden toegepast in latere producties zoals *Mysteries and smaller pieces*, *Frankenstein* en *Antigone*. Ze structureren het spelgedrag en theatricaliseren het anarchistisch betoeg van de groep.

In 1963 verzamelt Chaikin, op dat moment nog acteur bij The Living Theater, rond zich een aantal acteurs en schrijvers die misnoegd zijn over de gang van zaken in het gevestigde theater. Hij start met hen een workshop: onder de noemer Open Theater wordt er geoefend, geïmproviseerd, gediscussieerd. Critici, denkers en schrijvers als Paul Goodman, Susan Sontag en Gordon Rogoff geven theoretische input. *'We ask questions, and in response we experience a dynamic silence. In effect we are joined to each other ... by what we don't understand.'*

Enkele maanden later worden er improvisaties opgevoerd, naast korte stukken van Megan Terry, Jean-Claude van Itallie en Brecht, voor een publiek in het Sheridan Square Playhouse bij La MaMa – een publiek dat het beu is het doek te zien opgaan op interieurs en op feiten die hun eigen wereld weerspiegelen. Wat zich die avond afspeelt, zal de geschiedenis ingaan als een van de meest interessante, levendige experimentele theateravonturen uit de tweede helft van de twintigste eeuw: de overgang van naturalisme naar abstractie.

Chaikins laboratorium heeft in de jaren zestig een grote invloed op acteurs en schrijvers. De in Ukkel geboren Jean-Claude van Itallie, die roem oogst met *America Hurrah* – drie korte stukken over een verziekte Amerikaanse maatschappij – raakt als schrijver zeer betrokken bij het Open Theater. (Hij wordt in deze jaren trouwens ook regelmatig opgemerkt in Brussel, waar zijn werk wordt opgevoerd in het Théâtre de Poche, bij Roger Domani.)

Van Itallie heeft ons een impressie gelaten van zijn ontmoeting met Chaikin in de loft van het Open Theater op 24th Street. *‘Joe seems a mildly spoken guerrilla fighter, using theatre to unmask the lies with which we’ve grown up in the ‘40s and ‘50s. I want to show him my plays “War” and “Motel” and talk to him about Artaud and Gordon Craig. I say to him excitedly, “Your work is wonderful but how do you make your acting exercises into plays?” Joe’s sweet face lights up: “I’ve been waiting for someone to come along and ask me that question.”* De samenwerking die uit deze ontmoeting voortspuit zal veertig jaar duren.

In 1967 onderzoekt Chaikin in een workshop de vroege activiteiten van Christus als sociaal anarchist. Met de Bijbel als inspiratiebron, geeft iedere acteur op een dynamische wijze vorm aan thema’s als onschuld, ontdekking van de seksualiteit, de eerste moord. Chaikin zoekt vervolgens oplossingen voor de integratie van deze beelden in een ensemble, want improvisaties die individueel blijven, zijn voor hem waardeloos. Het materiaal uit deze workshop leidt uiteindelijk tot de creatie van *The Serpent*: Van Itallie woont de oefeningen bij, structureert ze en last teksten in.

In 1969 komt op dezelfde manier *Terminal* tot stand, op basis van improvisaties rond het thema reïncarnatie. De meeste projecten uit deze periode reizen door Europa: *Endgame*, *The Mutation Show* en *Nightwalk*, dat in 1973 de laatste performance van het Open Theater wordt.

In zijn boek *The Presence of the Actor* verzamelt Chaikin nota’s over acteren, over de geschiedenis van het Open Theater, over publiek en maatschappij. ‘Oefeningen,’ zegt hij, ‘zijn moeilijk te beschrijven, neer te schrijven. Wanneer ik documenten lees over oefeningen bij Stanislavski of bij het Open Theater, heb ik het gevoel dat ik een receptenboek bekijk. De reden hiervan is dat het gaat om intern territorium. Mocht de acteur

PETER BROOK ‘Through all the changes in his body,
Joe never changed.
He was ever watching,
ever listening, ever loving.
Pure is a word so pure that
it can only be used rarely.
Joe was, Joe is and always
will be - pure Joe.’

de oefening kunnen verklaren, dan wordt deze overbodig.’

Hij schrijft ook over zijn ervaringen met agitprop theater: de intentie is hier inlichten, ophitsen, preken. Na enkele voorstellingen wordt de acteur als het ware herleid tot een hond: immuun voor zijn eigen geblaf. Chaikin maakt wel een uitzondering voor groepen waar publiek en spelers een gemeenschappelijke sociale betrokkenheid hebben. Hij bewondert bijvoorbeeld het werk van Peter Schumann met Bread and Puppet of van Teatro Campesino, wanneer die voor arbeiders spelen.

Na de ontbinding van het Open Theater in 1973 start Chaikin het *Winter Project*: twaalf weken durende workshops die acteurs, schrijvers en muzikanten bijeenbrengen. Performances groeien er uit improvisaties rond abstracte thema’s.

Hij werkt ook samen met Sam Shepard, die gefascineerd wordt door een spreken waarin het fysieke gegeven van het articuleren losstaat van de betekenis van woorden. *Tongues* en *Savage/Love* zijn een onderzoek naar de relatie tussen spraak en luisteren. Veel in deze samenwerking bouwt verder op technieken die Chaikin tien jaar eerder uitwerkte.

Zijn werken en denken blijven nochtans constant in beweging: *‘I can only say that my life and views change radically from one period to another. (...) I’m never sure how long we will survive; endurance probably isn’t the best criterion anyway. The more baffled and astonished we permit ourselves to be, the more we discover and learn.’*

In 1983, tijdens een derde open-hart operatie, wordt Chaikin getroffen door een beroerte. Zijn spraakvermogen en taalbegrip blijven er permanent door aangetast. Zijn drang naar experimenteren wordt er alleen

maar groter door: hij begint nu immers ook zijn eigen afasie te onderzoeken.

In samenwerking met Chaikin zelf schrijven Jean-Claude van Itallie en Sam Shepard voor zijn gekwetste spraak *Struck Dumb* en *The War in Heaven*. Shepard gelooft in de therapeutische waarde van hun démarche: volgens hem is Chaikin waarschijnlijk de enige acteur die de taal kan belichamen die hij uitspreekt. In 1993 voert Chaikin Shepards tekst op in Brussel, op uitnodiging van de VUB in het kader van een Shepard-colloquium. Locatie is een kamer in een hotel in de Zuidstraat in Brussel. De performance is uniek, poëtisch, beklemmend.

*I died the day I was born
and became an angel on that day
since then
there are no days
there is no time
I am here by mistake*

Ook met het werk van Beckett is Chaikin bijna organisch verbonden: *‘In playing “Endgame” one comes to know Beckett in a way that is a special way of knowing somebody. When you go into the world the writer makes, something happens: you are living through his world even if you are acting. His world acts on you. It enlarges you, it reduces you. It mechanizes you.’*

Wie in 1995 in deSingel de monoloog *Texts for Nothing* bijwoonde, zal zich herinneren hoe sterk Chaikin de aandacht van het publiek verscherpte met een bizarre frasering, stiltes, versnellingen, accenten, een cadens die een soort incantatie wordt ... Bij deze opvoering werd de affiniteit met Beckett meer dan duidelijk.

Een ontmoeting in herinnering. Amsterdam 1995. Peter Sellars regisseert *Pelleas et Mélisande* in de Nederlandse Opera. Joe wil de première bijwonen. Tijdens de pauze, in de wandelgangen, ontmoeten we Anne Teresa de Keersmaeker. ‘Dit is Joe Chaikin.’ ‘Dé Chaikin?’ Verwondering en bewondering. Herkend en erkend worden. Schrijf je zoiets in een artikel? ‘Je moet de waarde van de anekdote niet onderschatten,’ zegt mijn vriendin. Overleveren, doorgeven. Als dat maar verzekerd is.